

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS6983>

Number: 55 , p. 371-385, Spring II 2017

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

22.02.2017

20.04.2017

AŞK-I MEMNU ROMANINI PSİKANALİTİK BİR ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

A PSYCHOANALYTIC ANALYSIS OF THE AŞK-I MEMNU

Yrd. Doç. Dr. Özlem Kayabaşı

Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz

Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil'in en başarılı romanlarından biridir. Romanın başarılı olmasının sebeplerinden biri de yazarın karakterleri kurgularken ulaştığı seviyedir. Karakterlerin psikolojileri de ayrı bir değerlendirme yapmayı gerektirir. Makalede bu düşünceden hareketle Aşk-ı Memnu romanındaki karakterler psikanalitik bir çözümlemeyle incelenmeye çalışılmıştır.

Psikanaliz, Sigmund Freud tarafından ortaya atılan ve özellikle bilinçaltını merkeze alan bir kuram olarak bilinmektedir. Bu kurama göre insanların davranışlarının temelinde bilinçaltına atılan ve toplumsal baskılar sonucunda ortaya çıkamayan davranışlar yatmaktadır. Dolayısıyla psikanaliz, edebiyat incelemelerinde de karakterlerin psikolojik özelliklerini değerlendirmek için kullanılabilir. Bu makalede psikolojik olarak değerlendirilebilecek karakterler olan Bihter, Nihal, Firdevs Hanım, Adnan Bey ve Behlül üzerinde durulmuştur. Romana hakim olan duygu kıskançlıktır. Bu duygunun etrafında karakterler incelenmiştir. Ayrıca Firdevs Hanım ile kızları Bihter ve Peyker, Adnan Bey ve kızı Nihal, Adnan Bey ve karısı Bihter, Bihter ve yasak aşk yaşadığı Behlül arasındaki ilişkiler de psikanalitik açıdan incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil, Psikanaliz, Freud, Roman

Abstract

Aşk-ı Memnu is one of the most successful novels of Halit Ziya Uşaklıgil. One of the reasons for the success of the novel is the level the author achieves in his fictionalization of the characters. The psychology of the characters also requires a separate evaluation. In this way, this article aims to analyze the characters in the novel Aşk-ı Memnu with a psychoanalytic analysis.

Psychoanalysis is known as a theory by Sigmund Freud that centers on consciousness in particular. According to this theory, at the basis of the behavior of people lies the behaviors which are kept in subconscious and which cannot come out because of social pressures. Therefore, psychoanalysis can be used to evaluate the psychological

properties of characters in literary studies. This article focuses on the psychologically evaluable characters Bihter, Nihal, Mrs. Firdevs, Mr. Adnan and Behlül. The emotion that dominates the novel is jealousy. The characters around this sensation are examined. Moreover, the relations between Firdevs Hanım and her daughters Bihter and Peyker, Adnan Bey and his daughter Nihal, Adnan Bey and her wife Bihter, Bihter and Behlül who had forbidden love are reviewed from a psychoanalytical point of view.

Keywords: Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil, Psychoanalysis, Freud, Novel

Tanzimat'ın ilânından sonraki dönemde ortaya konulan yenileşme dönemi romanları arasında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil'in en başarılı romanlarından biri olarak kabul edilir. Batılı anlamda romancılığın başlangıcı olarak kabul edilebilecek olan Aşk-ı Memnu, şimdiye kadar farklı açılardan değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu makalede romanın insan psikolojisine değinen tarafları değerlendirilecektir. Yazarın yetiştiği aile ve çevresi, içinde bulunduğu edebî muhit düşünüldüğünde Uşaklıgil'in özellikle kadın psikolojisine nasıl bir dikkatle eğildiği anlaşılabılır. Roman hakkında yapılan değerlendirmeler hakkında kısa bilgiler veren Berna Moran bu eleştirilerin Bihter ve Nihal çevresindeki olaylardan hareketle farklı noktalarda toplandığını belirtir. Sonuçta da "Aşk-ı Memnu'daki kişilerin toplumla ilgili yanları törpülenmiş ve geriye, toplumsal değil psikolojik gerçeklikleriyle yaşayan bireyler kalmıştır" (Moran, 2004: 86) yargısına varır. Bu tespitten hareketle romanın dış dünya ile değil iç dünyaya yönelik bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğu görülür. Bu bağlamda roman, psikanalizme göre bir incelemeye tabii tutulacaktır. Psikanaliz, Sigmund Freud tarafından bilinçaltına yönelik yapılan çalışmalar sonucunda ortaya konulan bir kuramdır. Bu kuram "sanatçının kimliği ve yapıtının ne olduğu konusunda bir iç bakışı gerçekleştiren" (Cebeci, 2004: 70) ve bunu yaparken de bilinçaltı öğelerini kullanan bir yaklaşıma sahiptir.

Roman hakkında bir başka değerlendirme Ahmet Hamdi Tanpınar'a aittir. Tanpınar, Aşk-ı Memnu'yu değerlendirirken "bu romanın içtimaî tenkit gayesiyle yazıldığını

biliyoruz. Sade başlangıcı değil, bütün yürüyüşü bir boşluğu ve kaçışı göstermek içindir. Bihter, Adnan Bey, Nihal, Behlül hepsi bir Madame Bovary'dir. Hiçbiri arandıkları yerde bulunmazlar. Yazık ki, bütün bu Madame Bovary'lerin bovarizmi, Halit Ziya'nın bovarizmi ile birden bire kaynaşır. Savcı her sayfada biraz daha suçlulara yaklaşır ve nihayet onların sırasından konuşmaya başlar. İşte Edebiyat-ı Cedîde'nin asıl karakteristiği burada, bu noktadadır. Bu hareket Fikret'in bir şiiri ve Cahit'in bir hikâyesinin adıyla bir "Ömr-i Muhayyel" veya "Hayat-ı Muhayyel" dir" (Tanpınar, 2011: 80) diyerek romanın, yazıldığı dönemin belirgin özelliklerini taşıdığını da ifade eder.

Romanla ilgili değerlendirme yapan ve romanın psikolojik yönüne değinenlerden biri de Ömer Faruk Huyugüzel'dir: "Kişiler arasındaki yoğun duygu ilişkilerinin ayrıntılı bir şekilde verilebilmesi için de dar bir mekân çerçevesi seçilmiştir... Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu'da birtakım insanların neden-sonuç yasasına göre gelişen aşk öyküsünü anlatan, psikolojik gerçekliğe dayanan, sağlam yapılı, kusursuz bir sanat yapıtı yaratmak peşindeydi" (Huyugüzel, 2010: 67-68).

Bu çalışmanın temel noktası metnin kendisi olacaktır ancak Halit Ziya Uşaklıgil'in yetiştiği çevreyi, hatıralarını ve edebî çevresini de bu değerlendirmenin dışında tutmak mümkün değildir. Aşk-ı Memnu romanında Ziyağil ailesi, kalabalık sayılabilecek bir hizmetçi kadrosuyla büyük bir konakta yaşar. Halit Ziya'nın çocukluğu da kalabalık bir ailede dadılar, kalfalar, kölelerle birlikte bir konakta geçmiştir. Dolayısıyla büyük bir ailenin hayat tarzını anlatırken ilhamını kendi

yaşadıklarından aldığı söylenebilir. Babasının Habeş kölesi Server hastalanarak hayatını kaybeder, Aşk-ı Memnu romanında da benzer bir son Beşir için yazılacaktır. İstanbul'daki siyasi karışıklık nedeniyle İzmir'e taşındıktan sonra içine girdiği yabancılarla dolu çevrede yabancı dil öğrenme hevesine kapılır, balolara katılır, özel dans dersleri alır. Romandaki kalabalık ve sosyetik çevrenin bir benzerini Halit Ziya kendi hayatında gözlemleme şansı bulmuştur.

Yazar, Suut Kemal Yetkine'e gönderdiği bir mektupta Aşk-ı Memnu romanını gözlemlerine dayanarak yazdığını şöyle anlatır: "Aşk-ı Memnu yazılırken İstanbul'un muayyen muhitlerinde, hususiyle Boğaziçi'nde Melih Bey takımını andıran aileler vardı. Nitekim bugün de öyledir. Muharrir bunları uzaktan yakından bilir ve tanır. Hayalinde birikmiş karma karışık intibalar vardı. Nitekim bugün de öyledir. Bunları tebellür ettirecek bir mecmua çıkarmak için muhayyilesini kamçılamak kafi idi. Bu demek değildir ki, Aşk-ı Memnu hakikatte mevcut bir takım temasilden istinsah etmiştir. Eserde bir çok eşhas vardır. Bunlardan hiçbirisi muayyen bir takım şahsiyetlerin tasviri değildir, fakat hey'et-i mecmuası itibariyle birçok şahsiyetlerden istiare edilmiş, müteferrik eczadan tereküb eden bir mevcuttur. Doğruluğu da bundan ibarettir. Mesela eserin başlıca şahsiyetlerinden biri olan Behlül, benim hususiyetlerini tanıdığım bir iki, belki de üç gençten toplanmış bir gençtir, filan, falana az çok benzer, fakat mutlaka filan değildir. Firdevs Hanım ve kızları, hele Nihal ve babası, bunlar da öyle... Vakaya gelince o tamamıyla hayal mahsulüdür" (Yetkin, 1948; Akt.: Öner, 1995: 185).

Aşk-ı Memnu'ya konu olacak aşk maceralarını da yazar Kırk Yıl'da şöyle anlatır: "Bütün çevremde karşılıklı sevişme serüvenlerinden örülmüş bir zincirin dönmesi vardı. Arzu, emel, heves sözcükleriyle anlatılabilen derecelerinden başlayarak aşk denilen ve belki tutku şiddetine kadar çevremdeki hemen bütün dostlarımın, tanıdıklarımın buna-

lımlarına tanıklık ettim. Hepimiz yaşamın öyle bir dönemindeydik ki yaratılışın ana temelini oluşturan bu sıcaklığın en şiddetli ateşleriyle sarılmıştık... Bu türden gözlemleri bol bol bağışlayan en elverişli ortam Antuvan'ın grubuydu. Bu ortamda genç kızlarla genç erkekler bir arada idiler. Ve bunlar hep birbirlerine bağlanmış gibiydiler. İçlerinde pek pratik ve pek uygulamalı teorilere yönelik olanlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte, yaratılışlarının şiiire ve hayale eğilimini geliştirmekte özgür bırakan ve geçici bir bunalıma bir dram ve belki trajedi boyutunu ve şiddetini getirenler de vardı" (Uşaklıgil, 1987: 148-149).

Yazarın özel hayatı ile Aşk-ı Memnu romanı arasında kurulabilecek bir diğer bağlantı karakterlerine verdiği isimler konusunda görülür. Hariciye Teşkilatı'nda çalışan ve Paris Büyükelçiliği'nden emekli olduktan sonra rahmetli olan oğlunun adı da tıpkı Adnan Beyin oğlunun olduğu gibi Bülend'dir (Uşaklıgil, 1987: 191).

Kırk Yıl adlı eserinde romanlarını yazarken nasıl bir ruh haline ve düşünce dünyasına sahip olduğunu anlatırken duyguları da ne kadar dikkate aldığını ifade eder: "Bir damla ki gittikçe büyüyecek, mayalanacak, genişleyecek ve patlayacaktır. Bundan ya hüznü bir sefalet tablosu, ya ağlayan bir ağıt; belki de neşelendirici bir melodi ya da hayalle kendinden geçmiş bir şiir, baştan başa bir yakınma iniltisine benzeyen bir öykü çıkacaktır... Bir gün ayrımına varırsınız ki duygulanmanız içine düşmüş olan o damla bir öykü mü olacaktır— onunla sanki örtülmüş, kaplanmışsınız, onun büyümesine tutulmuş, onun tutsağı olmuşsunuzdur; onunla yaşamaya başlarsınız" (Uşaklıgil, 1987: 215-216).

Duyguların işlenmesine dair bir başka örnek Halit Ziya'nın sevdiği bir arkadaşını gözlemlemesi sonucunda ortaya çıkar: "Bence o bir hastaydı. Öyle olduğuna da ömrünün sonları yeterli bir belge oldu. Onun başını sallayarak bir yürüyüşü, bir kötü söz söylemeden önce sol yanağının elmacık kemiğinden başlayarak dudaklarının kenarına kadar giden bir çizgide öyle bir surat ekşitmesi var-

dı ki, sinir yapısında bir hastalık hali olduğunu gösterirdi. Zaten kıskançlık da aslında bir hastalık, bir sakatlıktan başka bir şey midir” (Uşaklıgil, 1987: 218). Aşk-ı Memnu’da önemli bir duygu olarak işlenen kıskançlığın Uşaklıgil’i nasıl etkilediği ve romandaki karakterlerin hastalık derecesine varan kıskançlıklarının yazar tarafından ustalıkla nasıl işlendiği de anlaşılmış olur.

Aşk-ı Memnu’yu psikanalitik açıdan incelerken karakterler üzerinden değerlendirilmeler yapılacaktır.

BİHTER

Romanın ana karakterlerinden olan Bihter, Melih Bey takımı olarak tanınan bir aileye mensuptur. Annesi Firdevs Hanımdan gösteriş meraklısı ve hırslı kişiliği, ahlak bakımından zayıf yönleri sebebiyle nefret etmektedir: “Annesinin yaşayış biçimi, bütün ailenin öyle tanınmışlığı o emelleri kapayan birer engel halinde yükseliyordu. Böyle, kendisini emellerinin gerçekleşmesi umudunu besleyebilmekten engelledikleri için ailesine yüreğinde derin bir düşmanlık vardı. Oh! Şimdi onlardan ne güzel bir öc alma fırsatı bulmuş olacaktı” (Uşaklıgil, 1993: 32). Anne ile kızları arasındaki ilişkinin temelinde kıskançlık vardır. Bu da küçük yaşlarından itibaren anne-kız ilişkisini zedelemiştir.

Bihter karakterinin annesiyle yaşadığı ilişkide “kötücül hayır” olarak değerlendirilebilecek bir durum da söz konusudur. Lichtenstein’in, anne ve babasıyla yeterince sıcak bir iletişim kuramayan çocukların kişilik gelişimi açısından kalıcı bozukluklarla karşılaştıkları gerçeğinden hareket ederek “kötücül hayır” (Cebeci, 2004: 105) olarak nitelendirdiği bir psikolojik durum vardır. “Kötücül hayır çocuğun varlığının anne figürü tarafından tanınmaması, reddedilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır... Bunlar özünde narsistik karakterlerdir ve edebiyattaki anarşist, nihilist, terörist karakterleri olduğu kadar tepkisel ve güdüsel davranışlarıyla dikkat çeken kişileri açıklamakta da kullanılabilir” (Cebeci,

2004: 106). Anne-babayla kurulamayan iletişim sonucunda ortaya çıkan bu durum Bihter’in yetişkinlik hayatında yaşadığı problemlerin de kaynağıdır. “İçgüdüsel dürtülerin kişinin kötücül hayır olgusu yüzünden uğradığı zararı gidermek için kullanıldığı söylenebilir. Bu çerçevede, başkalarını baştan çıkarma ve çok sayıda cinsel partner edinme davranışları da aynı hedefe yönelmektedir. Kötücül hayır olgusundan acı çeken kişilerin, anneye kurdukları yansılama ilişkisinde büyük sorunlar olduğu açıktır” (Cebeci, 2004: 106-107). Bihter’in sadece annesiyle yaşadığı problemlerde değil evli olduğu halde Behlül’le yaşadığı ilişkide de kötücül hayır olgusunun izleri görülür. Sevmesine ve sevilmesine rağmen tatmin olamamanın temelinde küçük yaşlarda aileden yeterli ilgi ve sevgiyi görmemesi yatar.

Bihter hayatının başlangıcında annesi ve kız kardeşiyle yaşadığı problemler ve çekişmeli hayatı evlendikten sonra da sürdürecektir. Çünkü evlenmek istemesinin en önemli sebebi annesine karşı duyduğu nefret ve onun gibi olmama isteğidir. Annesinden kaçmak isterken kendisini hiç mutlu olmadığı bir evlilik hayatının içinde bulur. Güzel bir yalı, gösterişli bir hayat Bihter’in istediği sevgi ve tutkuyu ona veremez. Freud “bir kadının yaşamının ikinci bölümünü, kocasına karşı yürüttüğü bir savaşım ile kendini gösterebilir, daha kısa olan birinci bölümü ise annesine karşı isyanlarla geçmiştir” (Freud, 1994: 55) diyerek bu çekişmeli ve mücadeleli hayatı ifade eder. Ancak Bihter’in yaşadığı problemler evlilik öncesi hayatından ya da evlilik hayatındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmaz. Kendi hayalindeki evlilik hayatı ile toplum tarafından yönlendirilen hayat arasındaki farklılık Bihter’in hayal kırıklığı yaşamasına sebep olacaktır (Haider, 2014: 51).

Bihter sadece annesiyle olan değil ablası Peyker ile olan ilişkisinde de kıskançlık hisseder: “İşte yemin ediyordu ki onu ne annesi, ne kardeşi dünyada hiç bir kimse bu hulyalarına kavuşmaktan alıkoyamayacaktı”

(Uşaklıgil, 1993: 34). Yaşadıkları kötü ve fakir hayattan kurtulabilme umudu ise kendisinden yaşça büyük, iki çocuk sahibi ancak zengin birisi olan Adnan Beydir: “Adnan Bey’le evlenmek demek Boğaziçi’nin en büyük yalılarından biri, o önünden geçilirken pencerelelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma Louis XV ceviz sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yaldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerine temiz örtüleri çekilmiş mahun sandalı ile beyaz kiki göze çarpan yalı demektir” (Uşaklıgil, 1993: 30). Sevgi, aşk gibi duyguların tamamen dışında sadece çıkarlarına uygun olduğu için ve annesinden kurtulmak amacıyla yapılacak bir izdivacın tek bir hedefi vardır: “O büyük yalının tek kadın egemeni olmak” (Uşaklıgil, 1993: 29). Böylece Bihter karakterinin egosunu tatmin etmek için evlemek istediği de açıkça ortaya konulur.

Yapılan yanlış evlilik temelde anne-kız arasındaki çekişmeye dayanır. “Firdevs Hanım nasıl kızlarını kendisine birer rakibe telakki ederse, Bihter’in şuuraltında da bu anne, hayatının ve geleceğinin kâbusudur. Küçüklüğünden beri annesine çekmiş denilen Bihter için bu benzetiliş ona korku verir” (Kerman, 2008: 96). Romanın başlangıcından itibaren anne ile kızları arasında yaşanan mücadeleden Bihter en korktuğu şeyi yaşar. Annesine benzememek için yaptığı evlilik eşine ihanet etmesiyle sonuçlanır ve Bihter de “annesinin kızı” olur.

Jung’un olumsuz anne kompleksi olgusu Bihter ve Firdevs Hanım arasındaki ilişkiyi tam olarak ifade eder. “Nasıl olursam olayım annem gibi olmayayım” (Jung, 2015: 30) ifadesiyle Bihter’in romanın başlangıcındaki hareketlerinin açıklaması yapılabilir. Anne-kız arasındaki ilişkideki olumsuzluklar annenin reddine kadar varır. Bu tip karakterler Jung tarafından şöyle değerlendirilir: “Tüm içgüdüleri anneyi reddetmek üzerine yoğunlaştığı için, kendisine ait bir yaşam kuramaz. Bir gün evlenirse, evliliği ya anneden kurtulma aracıdır, ya da yazgı onun başına öyle bir erkek sarar ki, adam anneye aynı karakter özelliklerine sahiptir” (Jung, 2015:

30). Bihter de annesinin baskıcı ve kontrolcü tavırlarına dayanamaz ve evden ayrılmak için evliliği bir çıkış olarak görür. Ayrıca olumsuz anne kompleksine sahip Bihter’in amacı “annenin gücünü entellektüel eleştirelilik ve bilgi üstünlüğüyle kırmak ya da onun tüm aptallıklarını, mantık hatalarını ve cahilliğini yüzüne vurmak” (Jung, 2015: 30) olarak değerlendirilebilir. Bihter annesini zenginliğin ve gösterişin etkisiyle saf dışı bırakmak ve ondan üstün olduğunu kanıtlamak ister.

Psikanaliz incelemelerinde önemli bir figür olan ayna bu romanda da Bihter üzerinden ele alınabilir. “Aynayı bu dünyada tutunamamış kahramanın onaramadığı ruhsal yaranın sahnesi olarak romana sokan Halit Ziya” (Gürbilek, 2010: 144) ifadesinden de anlaşılacağı gibi ruhsal yönden kendisini boşlukta hissedenden Bihter’in ayna karşısında kendisini, yaşadığı hayatı sorgulaması kişinin iç dünyasını anlama bakımından önemli bir göstergedir. “Aşk-ı Memnu’nun en çarpıcı bölümlerinden biri, Bihter’in yarı karanlık odada aynanın karşısında çıplak vücudunu seyrettiği sahnedir” (Gürbilek, 2010: 144). Burada kendi vücuduna bakan Bihter’in sevmesevilmeye arzusu ön plana çıkar. Kendini beğenen ve herkes tarafından da beğenileğine inanan Bihter’in bu tutkusu ayna karşısında kendisini izlemesiyle doruk noktaya ulaşır.

Lichtenstein, ayna imgesinin ruhsal sorunları olan kişilerin yaşamlarında oynadığı rolden yola çıkarak, yansılama olgusunun kimliğin belirlenmesindeki rolüne dikkat çeker. Buna göre, aynaya bakma, aynayla ilgili törenler, psikotik hastaların animistik inançlarını, kaybolan benliğin aynadaki imge aracılığıyla geri alınabileceğine ilişkin bir yaklaşımı ifade eder (Cebeci, 2004: 99). Bihter de evlilik hayatında yaşadığı tatminsizliği ayna karşısında kendi güzelliğini ve vücudunu seyrederek gidermeye çalışır.

Bihter karakterinin dişilik sembolü olarak anlatıldığı romanda onun Adnan Bey ve Behlül karşısında aldığı farklı tavırlar da dikkati çeker. Bihter, zengin bir hayata ka-

vuşmak adına yaptığı evlilikten bir sene sonunda sıkılır, kocası ile birlikte olduğu zamanlar ona azap vermeye başlar: “Onunla yalnız kalıp da ona sade bir dost değil, ömrünün bütün aşk kitabı birlikte okunacak bir koca gözüyle bakmak gerekince ürkerdi. Onun dostuydu. Evet, bu adam için yüreğinde derin bir saygı, üstelik bir sevgi vardı; ama bütün ruh teslimliğiyle onun karısı olamıyordu” (Uşaklıgil, 1993: 153). Hatta samimi ve gerçek bir aşkla bağlı olamadığı için her yakınlaşmalarını siyah bir uçuruma düşmeye benzetir: “O, bu karanlıkların içinde bir korku ürpertisiyle titreyerek; okşayıcı dokunmalarıyla ferahlık veren serinlikler duyarak değil, sanki bu karanlıklardan yağan siyah kar parçalarının tırmalayan dokunuşlarıyla üşüyerek bütün gençliğinin aşk duygusu açlığını büyük, boş bir siyah uçuruma gömecekti. Hep, hep... böyle olacaktı. Demek bu evlenme, o kadar istenilen, gerçekleşmesine o kadar çalışılan bu evlenme, işte şu karanlık şeyden başka bir şey değildi” (Uşaklıgil, 1993: 154-155). Evlilik hayatı ve yatak odası bir mezardan farksızdır: “İşte şimdi bu tantanalı odanın zenginlikleri içinde siyah mermerlerle örtülmüş mezarda diri diri gömülmüş gibiydi. Soluk alamıyor, boğuluyordu. Bu mezardan çıkmak, sevmek istiyordu” (Uşaklıgil, 1993: 159). Ancak dikkati çekecek bir nokta herşeye rağmen Adnan Bey’e saygı da duymasıdır. Fakat bu saygı onun evlilik hayatında eksikliğini hissettiği tutkuyu aramasına engel olamaz: “Oh! Ne yanılmıştı!.. Ona sevmek, sevmek gerekliydi. Sevmeyecek olursa ölecekti” (Uşaklıgil, 1993: 164). İsteddiği aşk ise ruhunda ve bedeninde heyecanlar uyandıracak kadar büyük olmalıdır: “Öyle bir aşk istiyordu ki onun ruhunda kişi kendinden geçiren baygınlıklar bıraksın” (Uşaklıgil, 1993: 162).

Bihter ile Behlül’ün ilişkisi ise birbirlerine duydukları nefret ile başlar. Bihter’in nefreti Behlül’ü evden kovdurmaya varacak kadar ileri seviyededir. Kocasına Behlül’ün ihanetlerini anlatıp onu evden uzaklaştırmak isteyen Bihter sonunda duygularının esiri olur

ve evlilik hayatında eksik kalan tarafları Behlül ile tamamlamaya gayret eder: “Bu izdivaçtan ne beklemişti ve hâlâ ne bekliyordu? İşte tamamiyle sahip olmak doygunluğunu duymaksızın, vaktiyle genç kızlık düşlerini ışıktufanları içinde bırakan emellerin hepsine sahip demekti. Zenginlik, gösteriş, süs; o hayalinde beslenen emeller bugün elinin altındaydı. Ama bunlar, öksüz çocuklar boynu büküklüğüyle, elemli bir boyun büküşle duruyorlardı. Bu evlenme ona genç kızlık emellerini vermiş; ama kadınlığını aç bırakmıştı. Tamamiyle aldandığına, talihsiz bir kadın olduğuna çoktan karar vermişti. Sonra hayatının ufkunda bir mutluluk parıltısı belirmişti. Bütün ruhuyla kendisini ona vermişti. Bu zayıf ışığı söndürebilecek hiç bir kuvvetin var olacağını düşünmemişti. Bugün ilk kez olarak bir serseri rüzgâr, bilinemez nereden esen bir hayın soluk, o ışığın, o güneşinin üstüne bir parça bulut sürüklemek istemişti. O sönerse ne olacaktı? Sonsuzluğa kadar bir karanlık” (Uşaklıgil, 1993: 286-287). Ancak Behlül’ün Nihal’e karşı ilgi duyması ve evlenmeleri meselesi ortaya çıktığında annesi ve ablası ile arasında olan düşmanlığı Behlül’e ve Nihal’e karşı da beslemeye başlar.

Erol Köroğlu “Aşk-ı Memnu’nun Ayırı Dünyaları” başlıklı değerlendirmesinde kadın-erkek iletişimi ve feminist bir bakış açısı ile değerlendirdiği karakterleri yaşadıkları ilişkiler bakımından inceler. Özellikle kadınların toplum hayatı ve aile içindeki ilişkiler açısından konumunun değerlendirilmesi önemlidir. Nihal’in ataerkil bir düzenin içinde babasıyla kurduğu ilişkideki doğallığın reddi, Bihter’in de Behlül ile yaşadığı gönül ilişkisinde erkeğin egemen rolüne soyunması romanın psikolojik olarak değerlendirilebilecek noktalarıdır. “Romanda birbirinden ayrı kadın/erkek dünyaları söz konusudur. Erkek dünyasının temel özelliği tüketmektir. Eşyayı olduğu kadar çevredeki kadınları da tüketmek. Aşk-ı Memnu’daki ataerkil düzen, bu doğrultuda, kadını cinsel nesne olarak kurular. Kadınlar da ezilmelerine yol açan bu gö-

rüşü kabullenir ve kendilerini daha fazla nesneleştirebilmek için dişiliklerine yaslanırlar. Dişilik mutlak bir kategoridir ve kadının bu kategorinin dışında var olması imkânsızdır. Bu durum, Bihter'in düşüşü ve intiharıyla verilir" (Koroğlu, 2001: 6).

NİHAL

Adnan Beyin en değerlisi olarak yetiştirdiği ve küçük yaşta annesini kaybettiği için özenle büyütülen Nihal de psikolojik olarak derinlikli bir incelemeye tabi tutulabilir. Nihal romanda annesini kaybettiği için kardeşine annelik yapmak durumunda kaldığından olgunlaşması beklenen ancak hastalıklı bir yapısı olduğu için de herşeyden çabuk etkilenen bir karakter olarak anlatılır. "Annelerini küçük yaşta kaybettikleri için duygu eğitimleri eksik kalmış, hırçın tabiatlı, aşırı hassas genç kızları romanlarının merkezine taşımıştı Halit Ziya" (Gürbilek, 2010: 153).

Hayatının ilk yıllarında, herşeyin yolunda olduğu zamanlar Nihal için her zaman eksikliği hissedilen dönemler olarak dikkat çeker. Bu dönem "ensestöz bağılık, öncelikle anneye ve onunla ilksel ilişkinin temsil ettiklerine yöneliktir. Nihal, anne ve bebek arasındaki, öznelğin ve ötekiliğin olmadığı tamlığı, tamamen anlaşılabilirdiği bir dünyayı istemekten vazgeçemez" (Salman, 2009: 30) şeklinde özetlenebilir. "Hayatın ilk evresinde yaşamsal olan ama ondan vazgeçilmesine yönelik bir takım ayrışmaların sağlıklı biçimde yaşanamamasıyla cehenneme dönüşen bir cennet" (Salman, 2009: 30) ifadesi Nihal'in yaşadığı pek çok duygunun temelinde yatan gerçekleri gösterir.

Anne ve babanın çocuk psikolojisinin etkilerine değinen Cebeci şöyle der: "Kendilik psikolojisi ekolüne bağlı yazarlarca kabul edildiği gibi, baba figürü çocuğun gelişiminde önemli bir rol oynamakta, özellikle anneye ilişkilerin sorunlu olduğu zamanlarda devreye girip çocuğa destek sağlayarak/sağlamayarak, hayatının gelecekte alacağı yönü belirlemekte etkili olmaktadır. Annesinin reddettiği ya da aşırı yakınlığıyla bunalt-

tığı çocuk, babayı bir kurtarıcı olarak algılayma eğilimindedir" (Cebeci, 2004: 434). Nihal, küçük yaşta kaybettiği annesine olan özlemi kardeşi Bülent ve de özellikle babası Adnan üzerinden gidermeye çalışır. Anneden göremediği ilgi ve sevgiyi babasından görmek ister. Böylece baba-kız arasında daha sıkı bir ilişki gelişir. Nihal'in babasını kıskanmasının en büyük sebebi de bu olmalıdır.

"Kimlik duygusunun gelişmesi için, psikolojik anlamda, çocuğun en azından annesinden ayrılması gerekmektedir. Bu aşama başarılamamışsa, gerçek bir kimlik duygusunun ortaya çıkması da mümkün olmayacaktır. Psikozların ve genel olarak narsistik kişilik ve sınır-durum kişiliklerin ortaya çıkmasında bu alanda karşılaşılan sorunların önemli bir rolü olduğu bilinmektedir" (Cebeci, 2004: 77). Annesiyle yeterince vakit geçiremeyen Nihal'in kişiliğindeki eksikliklerin ve problemlerin kaynağı olarak bu durum gösterilebilir. Bihter gibi Nihal de "kötücül hayır" olarak değerlendirilebilecek bir psikolojik durumun etkisindedir. Nihal'in tepkisel davranışlarının da kaynağını annesini erken yaşlarında kaybetmiş olmasında ve annenin yokluğunda daha saldırgan ve huysuz olmasında aramak yerinde olur. Ben merkezli yaşama istemesini ve çevresindeki değişikliklere ayak uydurmakta zorlanmasını da bu bağlamda düşünmek mümkündür.

Nihal karakterinin sanatla ilgili tarafı da "olgunlaşmama" sürecinin getirdiği bir özellik olarak düşünülebilir: "Sanatsal yaratıcılığın benliği doğrulayıcı özelliğinden söz etmek mümkündür. Bu bize, kişilik zaafı içinde olup da sanatsal yaratıcılığa sarılarak kişiliğini dağılmaktan kurtarmaya çalışan kişilerin durumunu açıklar" (Cebeci, 2004: 105). Duygusal yönü ağır basan ve ailesindeki her ferde adeta tutkuyla bağlı olan Nihal, yaşadığı psikolojik durumun ağırlığından kurtulmak için piyano ile ilgilenir: "Nihal'in bir diğer özelliği klasik batı musikisinde bir virtüöz ustalığındaki kabiliyetidir. Müzik, Nihal'in hayatında bir meşgaleden ziyade, bir dert ortağı durumundadır. Bütün buhranlı

anlarında, romanda Nihal'i hep piyanosunun başında görürüz. İçe kapanık mizacı ve gurusu, Nihal'i dertleşmekten alıkoyduğu için, o duygularını hep musikiyi yorumlamasıyla dile getirir" (Kerman, 2008: 103-104).

Nihal'in hassas kişiliğini tetikleyen en önemli unsur kıskançlıktır: "Eve bir kadın geleceğine bilgi edinir edinmez, bunun asıl niteliğini düşünmeksizin salt sınırlara bağlı bir ezinç duymuştu. Bu duygu, en doğru olarak, "kıskançlık" deyimıyla özetlenebilirdi: O, gelecek kadından her şeyi; hele babasını, Bülend'i, daha sonra Beşir'i, bütün ev halkını, eşyayı, üstelik kendisini kıskanıyordu. Bu sevilmiş şeylerin içine girmekle o kadın bunları çalacak, elinden alacak; evet, nasıl -pek iyi çözümleyemiyor- açık seçik düşünemiyor, ama seziniyordu ki o geldikten sonra kendisi şimdiye kadar sevdiklerini artık sevmeyecekti. Bu söz çıktıktan sonra yanında fazla konuşmamak için ev halkı kendisinden kaçıyor" (Uşaklıgil, 1993: 93). Sigmund Freud bu duyguları "hırs ve kıskançlık kadının ruhsal yaşamında erkeğinkinden çok daha büyük bir rol oynar" (Freud, 1994: 52) diyerek ifade eder. Aşk-ı Memnu'yu "küçük bir aile cehennemine" ne benzeten Tanpınar "Bu, dışarıya kapalı, bütün insanları birbirine çift alâkalarla bağlı bir ailenin dramıdır. Adnan Bey yalısında herkes birbirini kıskanır." şeklinde bir değerlendirmeye kıskançlık duygusunu roman içinde önemli bir noktaya yerleştirir (Tanpınar, 1998: 281).

"Aile romansı kavramının altındaki asıl motifi kızgınlık ve intikam istekleri olduğu unutulmamalıdır. Otto Rank'e göre, çocuk hayalinde anne/babasını başka bir çiftle değiştirirken, geçmişte kalmış daha mutlu bir zamana yönelik özlemini dile getirmektedir. Babanın güçlü ve güvenilir, annenin iyicil ve güzel olduğu bu dönem, daha sonra, kaçınılmaz bir biçimde hem annenin hem de babanın itibarını kaybettiği bir başka sürece dönüşür. Aile romansının özelliği işbu kaybolan güzel geçmişin tekrar sağlanmasına yönelik bir çabadır. Çocukluğun erken dönemine

ilişkin bu mutluluk fantezisi, rüyalarda anne/baba figürlerinin kral ve kraliçe figürleri olarak karşımıza çıkmasında da görülebilir" (Cebeci, 2004: 129). Nihal'in annesini kaybetmeden önceki döneme dönme isteği bu ifadelerle açıklanabilir. Ayrıca Bihter'in eve gelmediği dönem için de Nihal'in benzer bir psikolojiyle hareket ettiği görülür.

Nihal'in utangaç ve çekingen karakteri babasının evlilik kararı vermesiyle ve evlerine bir yabancı gelmesiyle daha uç noktalara ulaşır. Baba kızın arasındaki ilişki de bu durumdan etkilenir. "Utangaç karşısında iki farklı tepkinin gösterilmesi söz konusudur: Utancın yol açtığı yaralanmanın reddedilmesi; benliğin utancın yol açtığı dönüşüm sonucunda başka bir boyutla ortaya çıkması ya da kişinin asıl benliğine kavuşması" (Cebeci, 2004: 97). Nihal ailesiyle arasındaki problemleri başlangıçta yok sayar ancak bir süre sonra bu duruma dayanamaz, asıl karakterine döner ve hissettiği duyguları açıkça dile getirir: "Ben sizi hiç bir vakit sevmedim, sevmedim; sizden nefret ediyorum, işitiyor musunuz? Sadece iğrenme" (Uşaklıgil, 1993: 240) cümleleriyle Bihter'e olan nefretini dile getirir.

Nihal sadece kendi içinde yaşadıklarıyla değil çevre etkenlerin değişkenliğiyle de ruh hali değişebilen bir genç kızdır. Bunu iyi bilen Behlül de onun bu zaafından faydalanır. Yazar bu bölümleri gerçekçi tasvirler vasıtasıyla okura aktarır: "Zaman ve dekorun, genç kız ruhu üzerindeki psikolojik tesirini çok iyi bilen tecrübeli Behlül, Nihal'in duygularını kamçılar ister. Bu münasebetle yazar, Ada'nın Çamlık mevkiini ve oradan görünen muhteşem manzarayı sadece basit ve objektif bir tasvir olarak romana sokmaz; aynı zamanda genç kızın ruh durumuna uygun, içinde yaşanan romantik bir dekor olarak verir" (Kerman, 2008: 172).

FİRDEVS HANIM

Firdevs Hanım, kızlarıyla arasındaki anne-kız bağından çok rekabet eden birer

düşman ilişkisine sahiptir: “Romanda yalnız rakipler ve rakibeler değil, sevgiliyle âşık, anayla kız, kardeşle kardeş arasında da derin bir husumet vardır. Bihter kötü şöhretiyle emellerinin önünde dikildiği için annesine, Firdevs Hanım kendinden genç, kendinden güzel, kendinden mutlu oldukları için kızlarına, kendisini büyük valide yaptığı için torununa düşmandır” (Gürbilek, 2010: 158).

Firdevs Hanım evlilik hayatında da baskın bir karakter olduğu ve kocası Melih Beyin davranışlarını da idare ettiği için kendi denetimde bir hayat sürdürmeyen kızları onun en belirgin düşmanları gibi görünür. Arka arkaya evlilik yapan kızları Firdevs Hanımın hayatını cehenneme çevirir: “Peyker’den sonra Bihter?.. Bu iki kız onun gözünde birer dişi düşman, onu böyle elinden umutlarını ala ala öldürecek birer düşmandır” (Uşaklıgil, 1993: 18). Annenin baskın karakteri ve bu karakterin kızları üzerinde kurmaya çalıştığı baskı Firdevs Hanımın iktidar hırsıyla açıklanabilir. Anne olduktan sonra varlık sebebi olarak kızlarını gören Firdevs Hanım onların varlıklarıyla da kendi varlığını onaylar: “Bu tip kadınlar, güya kendilerini feda etmelerine rağmen, gerçek bir fedakarlıkta bulunacak durumda değildirler, tam tersine, annelik iç güdüsünü, hem kendi kişiliklerinin hem de çocuklarının özel yaşamını mahvetmeye varacak kadar gözü dönmüş bir iktidar hırsıyla dayatırlar” (Jung, 2015: 27).

Bulunduğu çevredeki insanların Melih Bey takımı hakkındaki düşünceleri Firdevs Hanımın davranışlarını değiştirmeye yetmez: “Halka bakarsanız hiç bir şey yapmamak gerekir; bence insan halk için değil, kendisi için yaşmalıdır, deyişi vardı ki bütün ailenin felsefesini özetlerdi” (Uşaklıgil, 1993: 20). Bu anlayışla yaşayan bir kadın olarak önce evliliğinde beklediğini bulamamak, sonra anne olmak arkasından da anneanne olmak Firdevs Hanımın yaşlanmak istemeyen bünyesi için katlanılmaz durumlardır. Bu durumdan duyduğu rahatsızlığı kızlarına, damadına hatta torununa bile hissettirir, yalnız kaldığında ise hırsını alamayıp kendi kendisine konuşur.

Yaşlandıkça durum ailesi için daha da çekilmez bir hal alır: “Firdevs Hanım’da neredeyse kudurgan bir delilik başlamıştı. Artık herkesle, damadıyla, kızıyla, Feridun’la, ara sıra gelen Bihter’le kavga ediyor; sonra bu hırçınlıklarından herkes kaçışıp da onu sandalyesinde yalnız bıraktıkları vakit, kendi kendine bağırıyor, söyleniyor, ağlıyordu” (Uşaklıgil, 1993: 303).

Peyker’in ikinci çocuğuna hamile olduğunu öğrenince bunu “kendisini evden uzaklaştırmak için planlı olarak yaptıklarını” (Uşaklıgil, 1993: 303) düşünmesi Firdevs Hanımın kıskanç ve ben merkezli mizacını anlamaya yardımcı olur.

Bihter’in davranışlarının temelinde de “annesine benzememe isteği” yatar. Onun annesiyle arasındaki rekabet, Bihter’in annesini davranışlarından ve düşüncelerinden dolayı yargılayan tavrı benzeri bir hayatı Bihter’in de yaşamasına sebep olur: “Bu anne, bu kızın gelecekteki bir evresi gibiydi. Onu da, uzun sandalyesinde sızılı dizlerini dinlendirirken, daha yeni bıyıklanmış bir çocuğun elini çekerek sıktığını -bir türlü kovulamaz bir hayal görüşü içinde- görüyordu. Firdevs Hanım’ın eşsiz benzersiz bir zevk güzelliğinden sonra yavaş yavaş hastalaşan görüş ve düşünüşünden çıkmış o garip yüzler, o gülünç giysiler, iflas etmiş bir gençliğin öyle tuhaf acılıkları idi ki, bir komedi olarak seyredilirken, ağlanmak istenirdi” (Uşaklıgil, 1993: 267).

BEHLÜL

Romanda, Halit Ziya sadece kadınların iç dünyalarıyla ilgili değerlendirmeler yapmaz. Behlül de bir erkek karakter olarak psikolojik açıdan çeşitli sınavlara tabii tutulur. Genç, yakışıklı yeğen ile yetişkin amcanın arasında görülmez ya da hissedilmez bir mücadeleye olduğu anlaşılır. Behlül hayata karşı alaycı tavrını her anlamda göstermekten çekinmeyen, hazlarının peşinde koşmaktan başka bir düşüncesi olmayan bir karakter olarak çizilir.

Evdeki herkesle kendi bakış açısına

uygun şekilde iletişim kurar: “Hayat onun için uzun bir eğlenceydi. En çok eğlenebilenlere, yaşamak için en çok hak kazanmış kim-seler gözüyle bakardı” (Uşaklıgil, 1993: 81). Ev içinde en iyi anlaştığı kişi Nihal’dir: “İkisi de çocukluktan beri her zaman birbirine karşı kavgacı, üstelik kinci olmakla birlikte; türlü küskünlüklere, kavgalara karşı aralarında, kuşkusuz kan bağları ile, büsbütün kaybolmayan bir dostluk vardı” (Uşaklıgil, 1993: 84). Aralarındaki sekiz yaş fark onları hem arkadaş hem de anlaşılmayan iki kardeş haline getirir. Aralarındaki duygular Firdevs Hanımın girişimleriyle aşka dönüşür.

Behlül’ü psikolojik açıdan değerlendiren ilk olarak Bihter karakterindeki gibi kendine hayran bir kişilik ile karşılaşılır. Hayatın eğlenceli taraflarından başka yönleriyle ilgilenmeyen Behlül için hayat herşeyden önce “anlatmak” tır: “Onda çok büyük bir güçlülükle etkisini sürdüren bir alışkanlık vardı: Anlatmak... Aşk ilişkilerini, başkalarına dinletmek isteğiyle, kurardı. Duyulmamış bir utku, yarı yarıya, gerçekleşmemiş niteliğindedeydi. Bütün ilişkilerini, olaylarını adları sayılarak, üstelik övünülecek adların bulunup ortaya çıkarılıp öğrenilmesine izin vererek, türlü eklemelerle, süslerle anlatır ve en büyük tadı asıl anlatırken duyardı” (Uşaklıgil, 1993: 190). Yaşamaktan zevk almak yerine anlatmak istemesi onun duygu ve düşünce dünyasının tek yönlülüğünü gösterir.

Behlül için elde etmek elde tutmaktan çok daha önemli bir unsurdur. Bir zamanlar gönül macerası yaşadığı Peyker’i evli ve çocuklu olduğunu bildiği halde arzu etmek isteyişi buna işaret eder. Ailece çıktıkları bir gezide Peyker için düşündükleri “Artık kendisinde frenlenemeyecek bir istek vardı. İki elleriyle Peyker’in omuzlarından tutmak ve şimdi dudaklarını yakan bir öpme gereksinimini işte şurada, şu ensenin belirsiz küçük kumral tüylerle gölgelenmiş bir dalgacığa benzeyen noktasında doyurmak istiyordu. Boğazında bir kuruluk vardı ki artık sözlerini kavuruyordu” (Uşaklıgil, 1993: 130) şeklinde

ifade edilir. Arzularını tatmin etme isteği o dereceye varır ki gözü hiçbir şey görmez: “Şimdi her türlü tehlikeyi gözüne kestirerek Peyker’i oradan, ensesinin şu gölgeli noktasından öpmek için Behlül öyle bir gereksinme duyuyordu ki buna cesaret edemezse kendisini hemen orada ölüverecek sanıyordu. Peyker arkasından onun yalnız soluğunu duyuyordu. Ama birden bu solukta sanki o öpüşün yakıcı bir havasını duyarcasına kadınlık duyarlılığında bir şey, ta ensesinin ta o gölgeli noktasında, bir saniye sonra gelecek olan o öpüşün bir titremesini uyandırdı. Bir ameliyat bıçağının yaklaşan dokunmasından kaçınan sinirli bir ürkeklikle başını çekti; artık önüne geçilemeyen bir namus coşkunluğuyla elini Behlül’ün omuzuna koyarak: Yok! dedi. Yetişir! Aldanıyorsunuz” (Uşaklıgil, 1993: 131). Peyker, doğrudan kendisine yönelik bir hareket gördüğü için Behlül’ü durdurma ihtiyacı hisseder. Cinsel olarak hala karşılık beklediği ve etkilendiği evli bir kadının varlığı Behlül’ün cüretkar tavırlar sergilemesine sebep olur. Kadının ensesindeki bir noktayı farkedip ona yaklaşmak istemesi Behlül’ün psikolojisini anlamaya yeterli olur.

Bihter ile olan ilişkisi içinse Uşaklıgil mantıklı bir sebep bulmaya çalışır. Behlül’e göre Adnan Bey ile Bihter’in evliliği mantıkla açıklanabilir. Behlül, Bihter’le yaşadığı aşk sayesinde eski hızlı ve düzensiz hayatından kurtulup sakın bir hayata kavuşacağını düşünür. Ayrıca herşeye rağmen Bihter’le yaşadığı yasak aşk onun için farklı anlamda bir macera olduğu için cazip gelir (Haider, 2014: 63). Başlangıçta Bihter’e yaklaşması bile Peyker’den almak istediği intikam sebebiyledir: “Bir kadının ona direnmiş olmasına, felsefesince, yalnız bir sebep buluyordu: Ahmaklık!... Bihtere sahip olmuş olmakla Peyker’den ne güzel öd almış oluyordu” (Uşaklıgil, 1993: 189). Bihter ile yaşadığı ilişkinin gerçekliğine, bu ilişkinin hareketli hayatına sakın bir sayfa açtığına bir türlü inanamaz. Ancak bir süre sonra Behlül Bihter’in annesinin kızı olduğuna hükmetmeye ve yaşadıkları yasak

aşkı sorgulamaya başlar: “Kuşkusuz Bihter’i seviyordu. Hayatında hiç böyle derin ve uzun bir sevdâ meydana gelmemişti. Bu, elbette onun ilk ve son aşkıydı; ama bu hep böyle aynı buluşmalar, aynı saatlerde söylenen aynı sözler, aynı bağlılık yeminleri ile karşılıklı alınıp verilen öpüşler, evliliğe özgü bir biçimde ve bir anlamda sürüp gidecek miydi? Yavaş yavaş bu sevişmenin hep bir çeşit tatları arasında yenilikler, başkâlıklar ister olmuştu. İlk haftalarda onları titreten, korkutan şeyler oluyordu. Birbirine tamamiyle sahip oluncaya kadar aşıkdaşlıklarında daha alınacak yollar, daha göze alınacak tehlikeler kaldıkça, doyuma ulaşılacak emellerin heyecanlı sıcaklığını duyarlardı. Ama sonra artık bu sevişmenin sürmesinden başka beklenecek bir şey kalmayınca durgun saatler, o sessizliği bir can çekişme ezincine benzer biteviye saatler başlamıştı. O varsaydıkları tutkularından, kaynamalardan, deliliklerden, gözyaşlarından, birbirini daha çok sevmek için hırpalasmlardan, sözün kısası o, bir aşkın sürekli tazelenen bunalımlarından hiç bir şey yoktu. Üstelik birbirini kıskanmıyorlardı bile” (Uşaklıgil, 1993: 262-263).

Behlül için evlilik ancak belli şartlar altında gerçekleşmesi gereken bir durum olmalıdır. Evlenme isteğini çılgınlık ve cinnet olarak değerlendirmesi ise oldukça ilgi çekicidir: “Evlenmek mi? Ama işte asıl onarım kabul etmeyecek bir delilik ve ahmakça bir delilik! Bence evlenmek üç sebeple yapılır: Ya ikide birde nezleyle uğrarsınız; ıhlamurunuzla hatmi (çayınızı) içirecek, arkanıza kızgın pamuk sokacak birisine muhtaç olursunuz; ya çoraplarınızı delersiniz, evde örecek bir kadın bulundurmamak istersiniz; ya da iki yılda bir baba olmaya heves edersiniz, sizin küçük damat bey gibi” (Uşaklıgil, 1993: 307). Firdevs Hanım’ın bunlara eklediği bir dördüncü madde ise Behlül ile Nihal’in yakınlaşmasına zemin hazırlar niteliktedir: “Dördüncü bir sebep daha var ki unutuyorsunuz. Bence erkekleri asıl sizin gibi yaşamamak için evlendirmelidirler. Sonunda erkeklerin hayatında bir saat çalar ki bütün o gelici geçici sevdaları

bırakarak yaşamaktaki mutluluğu bir genç kızın ellerinde aramak zamanının geldiğini akla getirtir” (Uşaklıgil, 1993: 308).

Behlül’ün hayatını kendi arzu ve hevesleri doğrultusunda sürdürmeyi tercih etmesi, ahlaki ve toplumsal kuralları hiçe sayması roman boyunca farklı açılardan anlatılır. Hayatına gören bütün kadınların onun için bir heyecandan ibaret oldukları görülür. Ancak gönül ilişkilerindeki tek farklılık Nihal ile yaşadığı ilişkide görülür. Yaptığı ve yaşadığı şeylerden duyduğu pişmanlığı Nihal’in saflığı ve masumiyeti ile arındırmaya çalışır. Roman karakterlerinin davranışlarıyla ilgili dikkat çekici değerlendirmeler yapan Süreyya Elif Aksoy’un “Aşk-ı Memnu’da Cennet İmgeleri” adlı yüksek lisans tezi önemlidir. Bu tezde Nihal, Behlül, Bihter, Firdevs Hanım, Adnan Bey, Beşir ve Matmazel’in davranışları cennet ve cehennem imgeleriyle örtüştürülerek anlatılır. “Cennet imgesinin mutluluk düşlerinde oynadığı rol, yasak ilişkiyle cennete ulaşacak bir aşk, Adnan Beyin yalısının kızı Nihal için cennet olması, ancak hiçbir karakterin bu cennete kavuşamayışı” dile getirilir (Aksoy, 2004: 75-76).

ADNAN BEY

Adnan Bey, eşini kaybettikten sonra kendisini çocuklarına adanmış, varlıklı bir adamdır. Ancak hayatına yeni bir yön verme isteğini uzun süren bir fikir mücadelesinden sonra verebilmiş olması kararlarının kötü sonuçlanabileceği konusunda düşündürücüdür: “Bu (evliliğe) müracaata karar vermeden önce aylarca süren ‘ne yapsam, nasıl etsem’ ler, iç savaşları bir dakika içinde yeniden uyandı. Kafasında bu çekişmenin bir tarihini, bütün o savaşın bilgi ayrıntılarının bir özetlemesini çizdi” (Uşaklıgil, 1993: 42-43). Çocuklarının sorumluluğunu gelecek yıllarda azaltacağı düşüncesi onu evliliğe karar vermek için haklı bir noktaya taşır: “Kararsızlıklarına karşı fazla bir üstün gelme silahı bulabilmek için, evlenmenin bütün şiir ve aşk anılarını inkâr ediyor, bu ikinci sevdanın kafasında tasarladığı beşiğini süslemek için zavallı ölmüş aşkı-

nın mezarından çiçeklerini söküyor, koparıyordu” (Uşaklıgil, 1993: 43).

Özellikle evin içinde sürdürülen hayatta oldukça disiplinli ve düzenli olan Adnan Bey’in böyle bir değişikliğe karar vermesi elbette kolay olmayacaktır: “Evin içinde bir sigara sehпасının yer değiştirmesine kıyametler koparacak kadar düzenlilik titizliğinde aşırılık gösteren Adnan Bey çocukların bu odasına giremezdi; oraya ne zaman girse sınırlarında bir hastalık sezinlediğini ileri sürerdi” (Uşaklıgil, 1993: 70). Onun bu hassas özelliği kızı Nihal’in de evdeki değişiklikler konusunda aşırı hassasiyetine mantıklı bir açıklama getirilebilmesini sağlar. Ancak sınırlarındaki bu duyarlılık, olaylar ve insanlar karşısındaki tepkilerini de benzer kılar.

Baba-kız arasındaki ilişki romanda etkili biçimde anlatılır. Bu ilişkiyi Freud’un “elektra kompleksi” tanımıyla açıklamak mümkündür. Freud’a göre insan hayatının ilk beş yılı önemlidir. “Cinsî olgunluk sürecinin ilk beş yılında, çocuğun cinsî tatminini annesinden sağladığını ileri süren Freud, kız çocuğun babasına bağlılığına elektra kompleksi demektedir” (Kantarcıoğlu, 2009: 258). Özellikle Nihal’in babasına karşı olan sevgisi ve kıskançlığı Bihter’in varlığıyla daha farklı bir boyut kazanır. Birbirlerine tutkulu bir şekilde bağlı olan ikilinin arası Bihter’in eve gelişinden sonra yavaş yavaş açılmaya başlar. Birbirlerine pek yaklaşmayan baba-kız bir seneden sonra yan yana geldiklerinde aralarındaki elektrik şöyle anlatılır: “Adnan Bey’le Nihal yanyana raslamışlardı. Bir yıldan beri baba kız birbirlerine bu kadar yakın oturmamışlardı. Şimdi ikisinin arasında, birbirlerini pek çok zamandan beri görmemişlere özgü bir şey vardı. Sanki böyle yakın bulunmanın tadını tamamiyle duymak için hep birbirleriyle ilgileniyorlar, çevrelerini unutarak, yavaş sesle, kalabalığın içinde yalnız kalıyorlardı. Nihal önce tutuktu; ama babasının bir sözü, bir bakışı ona bütün kinini unutturmak için yeterliydi. Beş dakika içinde babasıyla bir yıl önceye geri dönmüş oldu” (Uşaklıgil, 1993:

140-141). Birbirine düşkün olan baba-kız ilişkisi ve annelerini küçük yaşta kaybeden çocuklara karşı anne şefkati gösteren baba figürü normal karşılanabilir. Ancak Adnan Bey’in “ben senin çocuğun olayım, koskocaman bir bebek! Sen de benim annem, mini mini bir anne” (Uşaklıgil, 1993: 141) sözlerinde bu ilişkinin normalin dışında bir özelliğe sahip olduğu görülür. Nihal’in evdeki herşeyi ve herkesi sahiplenen tavırlarının altında ona babası tarafından yüklenen anne rolünün etkisi olduğu görülür. Sahip olduklarını kaybetme düşüncesi Nihal’i babasının evliliğinden sonra daha hassas hatta hırçın bir genç kız yapar.

Adnan Bey’in kızına düşkünlüğüne karşılık yaptığı evliliğin kızı üzerinde yarattığı baskıyı da fark etmesine rağmen sessiz ve çaresiz kalışı Nihal’i daha da hırpalır. Eserde, Adnan Bey’in bu tavrı açıklıkla anlatılır: “Evlendiğinden beri Nihal’in ruhunu hırpalayan işkence dönemlerinin en küçük belirtilerini bile kaçırmamıştı. Bunlar onun gözünde öyle zorunlu olaylardı ki meydana geleceğini evlenmeden önceden beklemeye başlamış ve sonra, Nihal’in acıları karşısında onları zararsız, olsa olsa tehlikesiz geçecek, ama uzayacak zamana bağlı bir hastalığın krizleri gibi değerlendirmek alışkanlığıyla kendisini sebep olmak sorumluluğundan soyutlar olmuştu. Üstelik o işkence dönemlerini şiddetlendirecek ve yenilenecek şeylere, o şimdiye kadar Nihal’e indirilen vuruşlara biraz ağır, ama sonuç bakımından iyileştirme veren bir tedavi yolu gözüyle bakmıştı” (Uşaklıgil, 1993: 276). Kızının hassas yapısını bildiği halde yaptığı evlilikle onu bu duruma alıştırmaya ve iyileştirmeye çalışır. “Yoksa kızını öldürüyor muydu” diye düşünmesine sebep olacak olan olaylar, Adnan Bey’i de rahatsız eder ancak hiçbir çözüm yolu aramaz.

Kızının hayatında açılan yaranın kendi evliliği olduğu düşüncesine kapılır ve bu düşünceyle de evliliğinin korkunç bir hata olduğu sonucuna varır: “Bu evlenme korkunç bir hata idi. Bunu sonunda, Bihter’i kollarının

arasında donmuş bir beden ruhsuzluğu ile, ölmüş bir kadın duygusuzluğu ile, o kucaklaşmaların heyecanlarından pay almayarak, gözlerini başka bir seveda ararcasına onun gözlerinden ayırarak, vücudunu verip de asıl kadınlığının sıcaklığını vermeyerek sezinledikçe anlamıştı. Bihter, onun olurkeni başkasının oluyor gibiydi. En sıcak, en hırslı öpüşlerin altında dudaklarının buzlaşmış bir solukla donmuş bulur ve o saniyede aşkının en heyecanlandırıcı ateşlerinin üzerinden bir kar rüzgârı geçerdi. Bihter'in gevşek kollarla ona sarılışları vardı ki itiyor, geri çeviriyor sanısı verirdi. Dudakları öyle öpüşlerle uzanırdı ki ateşsiz, ruhsuz dokunuşlarıyla düşlerde alınan ölü, kuru öpüşlere benzerdi. Bütün aşklarında Bihter kendisini, onun olmaksızın, veriyordu" (Uşaklıgil, 1993: 279). Karı koca arasındaki ilişkinin bu kadar özel olarak anlatılması aralarındaki yaş farkının da bu evliliğin sarsılmasının temel nedenlerinden biri olduğunu gösterir. Bihter yaşamak istediği aşkın ateşini kocası Adnan Bey'de değil genç ve yakışıklı Behlül'de bulur.

Bihter, Adnan'ın huzursuzluğunu ve mutsuzluğunu farketmediği zamanlarda Nihal'in de özel bölgesi olan Adnan Bey'in çenesinin altındaki kılsız noktayı öper. Adnan genç karısına karşı kıskançlık da besler: "Onu kıskanıyordu; ama kimseden değil, kendisinden, kendisinin yaşlılığından; onun güzelliğinden ve gençliğinden, sözün kısası ona tamamiyle sahip olamamaktan korkunç bir kıskançlık duyuyordu. Arada bir isyan etmek isterdi; acı bir sözle onu horlayarak öcünü almaya gerek görürdü" (Uşaklıgil, 1993: 280). Kıskançlık romanın içine yerleştirilmiş bir duygu olduğu için Adnan Bey'in de karısına karşı duyduğu kıskançlık bu şekilde ele alınmış olur. Hatta bu kıskançlık o kadar ileri boyuta gider ki Behlül de gençliği ve evdeki varlığı ile Adnan Bey'in gözüne batmaya başlar.

Yaptığı evliliğin ailesinin de hayatını mahvedecek kötü bir karar olduğunu nihayet anlar ancak bu çok pahalıya mal olur: "İtiraf ediyordu ki bu evlenme bir hata, korkunç, belki de onarılamayacak bir hata idi. Evet, bu

nasıl onarılabildi? Bir gün belki bu hatanın kurbanı bu mini mini Nihal, bu bir üfürüşte söneverecek kadar çelimsiz çiçek, böyle birden, artık bir daha başını kaldırmamak üzere, düşüvermez miydi" (Uşaklıgil, 1993: 387).

SONUÇ

Freud tarafından ortaya konulan psikanaliz, insan psikolojisini temel alan ve bilinçaltına dair kavramlarıyla birlikte insan düşüncesinin ve davranışlarının temellerini araştırmaya yönelik bir kuramdır. Bu kuram çeşitli bilim adamları tarafından kavramsallaştırıldıktan sonra farklı bilim dallarına da uygulanır olmuştur. Edebiyat metinleri de psikanalitik inceleme yöntemiyle değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda bu makalede Aşk-ı Memnu romanı da karakterlerin psikolojik derinliklerine göre değerlendirilmiştir. Bihter, Nihal, Firdevs Hanım, Behlül ve Adnan Bey incelenen karakterlerdir.

Romanda yanlış evlilik üzerine kurulan temel yapı; Firdevs Hanım'ın kendi öz kızlarını bile kıskanacak kadar ileri giden yapısı, Adnan Bey'in yaşadığı yalnızlıktan kurtulmak için yaptığı adeta zoraki evlilik, Bihter'in para ve gösterişin peşinden giderek yaptığı yanlış evliliğin yarattığı travma, genç ve yakışıklı yeğen Behlül'ün hayatı umursamaz ve hazların dünyasına kapılmış dünya görüşü, Nihal'in kendi içine kapanık ve kıskanç duygu dünyası ile farklı boyutlara taşınarak işlenir.

Romana hakim olan duygu kıskançlıktır. Bu duygu etrafında karakterlerin duygu ve düşüncelerinin değiştiği görülür. Firdevs Hanım hep daha fazlasını isteyen yapısı ve kendisine düşman olarak gördüğü kızlarıyla verdiği mücadelede kaybeden taraf olarak gösterilir. Yaşlanmaya ve fakirliğe tahammülü olmayan bu karakter kızlarını kendisine birer rakip olarak görür. Vücudunun yaşlanmaya başlamasına bile tahammül edemez, genç erkeklerin ilgisini çekmekten hoşlanır. Firdevs Hanım hırslarının esiri olmuş, sürdürdüğü hayatın konforunu ve gösterişini artırmak için kendi kızlarını bile kullanmak-

tan çekinmeyen, sağlığını yitirdikçe daha da aksi ve huysuz olan bir kadındır. Kendi hayatında gerçekleştiremediği şeyleri kızları üzerinden gerçekleştirmek ister. Kızlarının erkenden evlenmeleri üstelik onu torun sahibi yapmaları onlara karşı duyduğu hırsı ve kini daha da arttırır.

Bihter, hayatını babasının kızı olarak yaşadığını düşünen ama olay örgüsü ilerledikçe “annesinin kızı” olmaktan kurtulamayan biri olarak anlatılır. Annesinin hırsları ve isteklerinden kaçıp kurtulmak için sığındığı liman olan evlilik hayatı beklentilerini karşılamaktan uzak kalır. O da kendisini genç ve hazlarının peşinde koşan Behlül’ün aşkına bırakır. Yanlış evliliğin somut örneği olarak görülen bu yasak aşk, Behlül’ün ve Bihter’in haz dünyalarının kesişmesi olarak ele alınır.

Nihal romanın merkez karakterlerinden birisi belki de birincisidir. Çünkü Nihal psikolojik derinliği en fazla anlatılan karakterdir. Nihal’in hayatı babasının Bihter’le yaptığı evlilikten önce ve sonra olmak üzere iki eksen üzerinden değerlendirilebilir. Nihal annesini erken kaybettiğinden ve babasıyla da çok yakın bir ilişki içinde olduğundan evin tek hakimidir. Oldukça nazlı ve hassas bir çocukluk dönemi geçiren Nihal’in evde anlaşılmadığı tek kişi Behlül’dür. Ancak Bihter’in eve gelişinden sonra Nihal’in davranışları ve düşünceleri yavaş yavaş değişmeye başlar. Babasına ve kardeşine karşı geliştirdiği sahiplenme duygusu Bihter’in evdeki varlığıyla birlikte kıskançlığa dönüşür. Önceleri Bihter’i de sevmesine ya da kabul eder görünmesine rağmen sonradan ondan nefret ettiğini itiraf eder. Böylece yazar Nihal’deki ruh ve davranış değişikliğini adım adım anlatır.

Behlül, romanda Bihter ile birlikte cinsel isteklerine karşı duramayan ve bunun sonucunda yasak bir aşkın kahramanı olan biridir. Onun için yaşamak haz almakla eş değerdir. Yaşadıklarını anlatmak, onları yaşamaktan daha değerlidir. Hoşuna giden şeyleri yapmak ve hayatı sadece zevk almak için

sürdürmek Behlül’ün hayat felsefesidir. Bihter’den önce Peyker ile yaşadığı gönül macerasının hazzını devam ettirmek için evli olduğunu bildiği halde ona yaklaşmaktan ve kur yapmaktan geri kalmaz. Sonrasında da Bihter ilgi alanına girer. Ancak onun kolay teslim oluşu bir süre sonra Bihter’den de sıkılmasına sebep olur. Kadınlara olan ilgisi ve düşkünlüğü Bihter’in kıskançlık krizlerine girmesine sebep olur. Sonunda Nihal ile de mutlu olamayacaktır.

Adnan Bey ise yalnızlık ve çaresizlik içinde, mutlu olmak umuduyla evlilik daire-sine girmek ister. Ancak bu evlilik ev hayatının ve Nihal’in psikolojik olarak dağılmasına sebep olacaktır. Adnan Bey kendi evinde bile kuralların konulmasında bir otorite olmaktan uzaktır. Evlendikten sonra da evin içinde varlığı belli olmaz. Nihal kendi düzeninin bozulmasından rahatsız, Bihter çocuklar ile arasında bir bağ kurma çabasıdayken Adnan Bey sadece izleyicidir. Kızı ile arasındaki bağ gittikçe zayıflar, birbirleriyle doğru dürüst iletişim bile kuramazlar. Ancak aralarındaki ilişki oldukça özeldir. Bihter ile ilişkisi de evlilik hayatının başlangıcında normal iken zamanla aralarına bir soğukluk girer. Adnan Bey yavaş yavaş yanlış bir evlilik yaptığını kabul eder ve evlilikleri Bihter’in intiharıyla sonlanır.

Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil’in özellikle kadın psikolojisine değindiği, farklı yaş gruplarındaki kadınların (Firdevs, Bihter, Nihal) özellikle iç dünyalarında yaşadıkları değişimleri ayrıntılı olarak gösterdiği bir roman olarak değerlendirilebilir. Romanın bu bakımdan değerlendirilmesi farklı kuramların edebiyat incelemelerinde kullanılmasının gerekliliği neticesinde ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Uşaklıgil, Halid Ziya. (1993). *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uşaklıgil, Halid Ziya. (1987). *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Moran, B. (2004), *Türk Romanına Eleştirel Bir*

- Bakış (I. Cilt). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürbilek, Nurdan. (2010). *Kör Ayna Kayıp Şark Edebiyat ve Endişe*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Huyugüzel, Ömer Faruk. (2010). *Halit Ziya Uşaklıgil*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önertoy, Olcay. (1995). *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cebeci, Oğuz. (2004). *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Freud, Sigmund. *Psikanaliz Üzerine*. Türkçesi: A. Avni Öneş. İstanbul: Say Yayınları. (Elektronik Kitap).
- Köroğlu, E. (2001). Aşk-ı Memnu'nun Ayrı Dünyaları, *Cumhuriyet Kitap*, Sayı: 615.
- Kerman, Zeynep. (2008). *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1998). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Salman, E. (2009). *Uşaklıgil ve Atılğan'ın Romanlarında Ensest Motifleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırmalı Edebiyat Programı.
- Haider, M. (2014). *The Experience of Marriage: A Comparative Study of Gustave Flaubert's Emma Bovary & Halit Ziya Uşaklıgil's Aşk-ı Memnu With A Psychoanalytic Feminist Perspective*, Ankara: Middle East Technical University The Degree of Master of Science In Program of Gender And Women's Studies.
- Aksoy, S. E. (2004). *Aşk-ı Memnu'da Cennet İmgeleri*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Jung, Carl Gustav. (2015). *Dört Arketip*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2011). *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kantarcıoğlu, Sevim. (2009). *Edebiyat Akımları Platon'dan Derrida'ya*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

